

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING AHLOQIY TUSHUNCHALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Makulov Shuxrat Xolmatjonovich

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası o‘qituvchi

maqulovshuxratjon@gmail.ru, tel: 94-153-55-85

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarbiya fanini o‘qitishda ahloqiy tushunchalarni rivojlantirishning dolzarb masalalari, ahloqiy rivojlanish tushunchalarini tushunish, tahlil qilish turlari, bo‘lajak pedagoglarning ahloqiy tushunchalarini rivojlantirishning faol o‘qitish usullari, usullarni qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar hamda “Muammolarni maqsadlarga aylantirish” usuli qo‘llash bo‘yicha takliflar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ahloq, ahloqiy tushuncha, kasbiy kompetensiya, samaradorlik, ilg‘or tajriba, madaniy meros, “Muammolarni maqsadlarga aylantirish” usuli.

ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ НРАВСТВЕННЫХ ПОНЯТИЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация. В данной статье освещены актуальные вопросы развития нравственных понятий в преподавании дисциплины воспитание, виды понимания, анализа понятий нравственного развития, методы активного обучения развитию нравственных понятий будущих педагогов, рекомендации по применению методов и предложения по применению метода “превращения проблем в цели”.

Ключевые слова: этика, моральное понимание, профессиональная компетентность, эффективность, передовой опыт, культурное наследие, метод “превращения проблем в цели”.

TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF MORAL CONCEPTS OF FUTURE EDUCATORS

Annotation. In this article, the current issues of the development of moral concepts in the teaching of educational science, understanding the concepts of

moral development, types of analysis, active teaching methods for the development of moral concepts of future educators, recommendations for the application of methods and proposals for the application of the method of “turning problems into goals” are covered.

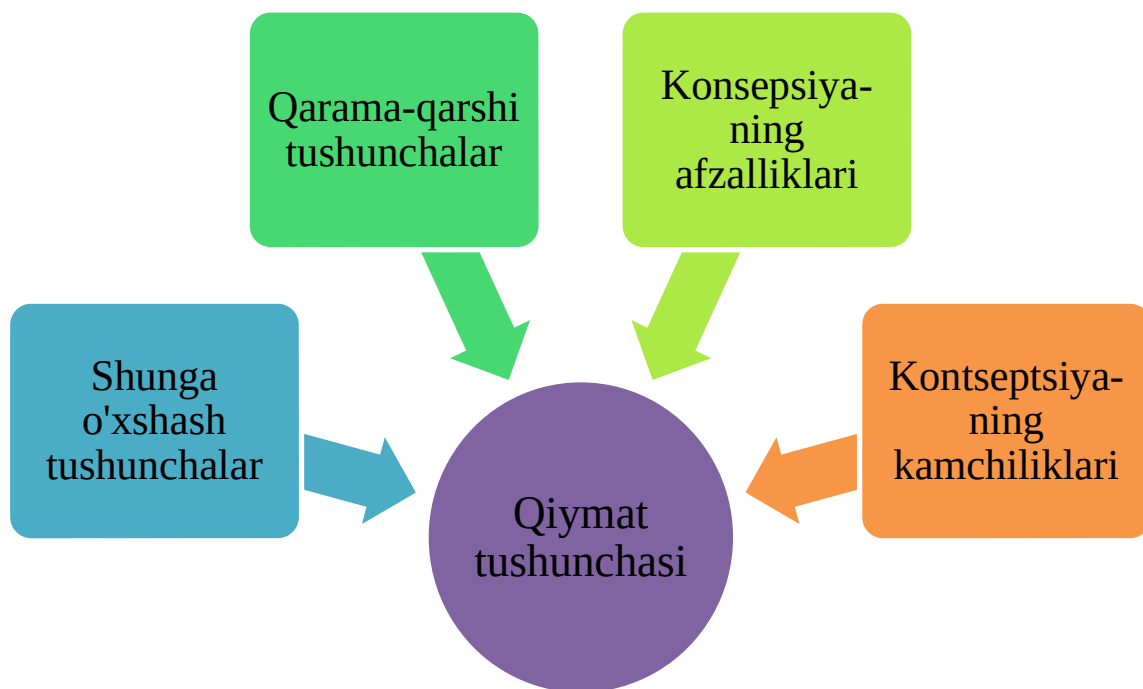
Key words: morality, moral understanding, professional competence, efficiency, advanced experience, cultural heritage, the method of “turning problems into goals”.

Kirish (Introduction). Barchamizga ma’lumki, hozirgi davrda tadqiqot ishlarida bo’lajak pedagoglarda ahloqiy tushunchalarni rivojlantirish, uning o’ziga xos xususiyatlari, respublika ta’lim tizimining taraqqiyoti davomida o’qituvchilarning kasbiy malakasi hamda innovatsion ta’lim muhitini shakllantirish orqali amalga oshiriladi [1]. Kutilgan natijaga erishish uchun talabalarda ahloqiy sifatlarni rivojlantirish bilan birga ularda tarixiy manbalar, ajdodlarimizning madaniy merosini zamonaviy o’qitish usullaridan foydalanish orqali amalga oshirish mumkin bo’ladi.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatdiki, talabalarda birinchi navbatda ahloqiy tushunchalarni rivojlantirish orqali ularda tarbiya fanini o’qitishda kompetensiyalarni shakllantirish imkoniyatini beradi. Shu maqsadda oliy ta’lim muassasalarida tarbiya fanini o’qitishda talabalarda kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishda ahloqiy tushunchalarni rivojlantirishda zamonaviy usullardan samarali foydalanish dolzarb masalaga aylangan. Zero, ta’lim tizimidagi samaradorlik pedagogning ilg’or tajribaga moyilligi bilan o’lchanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Bo’lajak pedagoglarning metodik malakalarini rivojlantirish muammosi bo’yicha xususan, o’qituvchini professional vakolatlari ko’plab quyidagi olimlar hamda tadqiqotchilar V. A. Adolf, T. G. Brage, E. F. Zeer, I. A. Zimniy asarlari hamda N. V. Kuzmina, M. I. Lukyanova tomonidan o’rganilgan. Ammo o’rganilgan tadqiqot ishlari yetarli bo’lishiga qaramay o’rganilayotgan hodisaning keng taqdimoti ilmiy adabiyotlarda hali ham bir xillik mavjud emasligi, uning operatsion tizimi va tarkibini aniqlashda, rivojlanish yo’llarini ajratishda kamchiliklar uchraydi [2].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Oliy ta'lim muassasalarida talabalarda tarbiya fanini o'qitishda ahloqiy rivojlanish tushunchalari bilan ishlash usulidan foydalanishdan maqsad shuki, ularning ahloqiy rivojlanish tushunchalarini tushunish, tahlil qilish, "yashash" ga hissa qo'shishdan iborat [4]. Bunda moddiy ta'minot sifatida texnologik xarita, qog'oz varaqlari, talabalar yozuvlari, o'qituvchi yozuvlari uchun A1 varaqlari, markerlardan foydalanish orqali tartibini aytib beradi va barchaga taqdim etadi.

1-rasm. Ahloqiy rivojlanish tushunchalarini tushunish, tahlil qilish

Ahloqiy rivojlanish (qadriyatlar) tushunchalarini tushunish, tahlil qilishda quyidagi ishlar olib boriladi:

Birinchi bosqich. Ahloqiy rivojlanish tushunchasini aniqlashda o'qituvchi talabalarni ahloqiy rivojlanish tushunchasini aniqlashga, ta'rifda o'zlarini shakllantirishga taklif qiladi. Ahloqiy rivojlanish tushunchasi haqida mazmunini o'rganadi. Buning uchun adabiyot bilan ishlash va jonli suhbat-so'rov tashkil etish orqali ma'lumotnoma tayyorlaydi.

So'rov davomida o'qituvchi konsepsiyaning barcha takrorlanmaydigan ta'riflarini doskada yoki qog'oz varag'ida qayd etadi. Tushunchalarning o'zaro ta'sir ishtirokchilarining mavjud ta'riflarini taqqoslash, tahlil qilish eng to'liq,

universal ta'rifni keltirib chiqaradi. Masalan, ushbu usulni amalga oshirish uchun o'qituvchi talabalarga "consensus", "tenglik" tushunchalarini o'rganib chiqadi.

Ikkinchi bosqich. Shunga ahloqiy tushunchalarning o'xshash va sinonimlarini tanlash. O'qituvchi talabalarning o'rganilayotgan konsepsiya haqidagi g'oyalarini kengaytirish uchun o'rganilayotgan konsepsiyaga tushunchalarning sinonimlarini tanlash jarayonini tashkil qiladi. Bu talabalarga o'xshash, yaqinlarini topishga yordam beradi. Kontsepsiya ma'nosida quyidagi yetakchi savollar beriladi:

1. Qanday so'zlar berilgan "consensus" tushunchasi bilan bir xil narsani anglatishi mumkin?

2. Agar biror kishi qaror qabul qilishda ahloqiy tushunchaga erishmoqchi bo'lsa, uni qanday tavsiflash mumkin?

O'qituvchi ushbu va keyingi bosqichlarda o'z fikrlarini bildirishni taklif qiladi va guruh ishtirokchilarining har biri muhokama qilingan masalalari bo'yicha nuqtai nazarlarni o'rtoqlashadi. O'qituvchi barcha takrorlanmaydigan fikrlarni marker bilan qog'ozga yoki doskaga yozadi.

Uchinchi bosqich. Qarama-qarshi tushunchalarni tanlash. Ushbu tushunchalarni bir-biri bilan taqqoslab, talabalar o'rganilayotgan tushunchaning muhim xususiyatlarini ochib berishadi. Talabalar quyidagi masalalar bo'yicha o'rganilayotgan ahloqiy rivojlanish tushunchasiga antonimlarni tanlaydilar:

1. Bu tushunchaning teskarisi nima?

2. Agar biror kishi ahloqiy tushunchaga erishmoqchi bo'lmasa, unda bunday odamni nima deyiladi?

3. Nima uchun ba'zi odamlar ahloqiy tushunchaga erishish murakkab o'zaro ta'sir jarayoni deb aytishadi?

To'rtinchi bosqich. Tushunchalar sifatining afzalliklarini aniqlash. Ko'rib chiqilayotgan konsepsiyaning ijobiy tomonlarini aniqlash mazkur sifatni o'zida rivojlantirish uchun motivatsiyani shakllantirishga yordam beradi. Ko'rib chiqilayotgan ahloqiy rivojlanish sifatlarining afzalliklarini quyidagi savollar orqali aniqlash talabalarga quyidagicha yordam beradi:

1. Nima uchun bu tushuncha ayniqsa qimmatli?
2. Biror kishi ahloqiy tushuncha yechimlarini topishga intilishi kerakmi?
3. Agar qaror qabul qilishda ahloqiy tushunchaga erishmoqchi bo'lmasangiz, sizga nima bo'lishi mumkin?

4. Ahloqiy tushuncha istagi odamga qanday foyda keltiradi?

Beshinchi bosqich. Ahloqiy tushunchalarning sifat cheklovlarini aniqlash. O'rganilayotgan sifatning kamchiliklarini aniqlash o'qituvchi va talabalarning quyidagi masalalar bo'yicha suhbatida amalga oshiriladi:

1. Bu sifatning kamchiliklari bormi? Qaysi biri?
2. Bu sifat har doim ijobiymi?
3. Ahloqiy tushuncha istagi tufayli qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkinmi?
4. Haddan tashqari yopishib olgan odam bilan nima bo'lishi mumkin bu ahloqiy tushunchami?

5. Ushbu dasturni cheklaydigan qadriyatlar qonunlari bormi?

Oltinchi bosqich. Ahloqiy tushunchalarning o'zaro ta'sirini aks ettirish. O'qituvchining ahloqiy tushunchalar bilan ishlash usulini amalga oshirish rivojlanishning o'zaro ta'sir ishtirokchilarining aks etishi bilan tugaydi. Quyidagi rejaga muvofiq talabalarning har biri o'z faoliyatini, boshqalarning faoliyatini tahlil qilishga taklif qilinadi:

- hissiy holatingiz haqida gapiring (quvonch, qayg'u, hayrat, zavq, qo'rquv, tushkunlik va boshqalar);

- ahloqiy rivojlanish tushunchasi haqidagi bilimlarni tavsiflash (qo'shilgan, tizimlashtirilgan, yangi narsalarni o'rganmagan va hokazo);

- xulq-atvorning motivatsiyasini aniqlang (men bu ishni qilishni xohladim, bunga majbur bo'ldim va hokazo);

-sizning holatingizning sabablarini nomlang (qiziqarli, mazmunli muhokama; hamma faol edi; hech kim mening nuqtai nazarimni rad etmadi; fikr almashildi va hokazo) .

Tadqiqot ishida quyidagi ahloqiy tushunchalarni rivojlantirish usuli misol tariqasida tavsiya etiladi.

“Muammolarni maqsadlarga aylantirish” usuli.

Maqsad: talabalarning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro munosabatlarida mavjud bo‘lgan muammolarni aniqlash va ularni maqsadlarga aylantirish.

Ishtirokchilar soni: 15-20 kishi. O‘tkazish vaqti: 30-45 daqiqa.

Moddiy ta‘minot: qalam, yozma qog‘oz, har bir ishtirokchi uchun savollar o‘tkazish.

Qo‘llanilishi: O‘qituvchi talabalarni quyidagi muammolar ro‘yxatini tuzishga taklif qiladi ular imkon qadar tezroq hal qilishni xohlashadi. Muammolar ro‘yxatini tuzish uchun ularga quyidagi savollar yordam berishi mumkin:

1. Men nima qilishni, nimaga ega bo‘lishni, nimaga erishishni xohlayman?
2. Meni yana nima xursand qilishi mumkin?
3. Hayotning qaysi sohalarida qobiliyatlarimni yaxshilashni xohlayman?
4. So‘nggi paytlarda fikrlarimni nima band qildi, meni hayajonlantirdi yoki g‘azablantirdi?
5. Men eng ko‘p shikoyat qiladigan narsa nima?
6. Meni eng ko‘p tashvishlantiradigan narsa nima?
7. Meni bezovta qiladigan yoki stressli his qiladigan narsa nima?
8. Menga o‘zimni qulay his qilishimga nima imkon beradi?
9. Meni nima ko‘proq xafa qiladi?
10. Yaqinda meni nima bezovta qildi?
11. O‘zimga bo‘lgan munosabatimda nimani o‘zgartirmoqchiman?
12. O‘zimda nimani o‘zgartirishim kerak?
13. Bu menga juda ko‘p vaqt talab etadi?
14. Men uchun nima qilish juda qiyin?
15. Men tezda nimadan charchayman?
15. Vaqtimni qanday qilib yaxshiroq taqsimlashim mumkin?
16. Qanday qilib pulimni oqilona sarflashim mumkin?

Keyin talabalar birinchi navbatda hal qilmoqchi bo‘lgan muammoni tanlaydilar va tasvirlaydilar hamda uni iloji boricha obyektiv ravishda taqdim

etadilar. Muammoni tavsiflagandan so'ng, ishtirokchilar maqsadni belgilaydilar ular bunga erishishlari mumkin va quyidagi savolga javob berishadi:

“Mening muammom yo‘q bo‘lib ketishi yoki hech bo‘lmaganda kamroq bo‘lishi uchun nima qilishim kerak?”.

Mazkur usulni qo‘llash natijasida talabalarda ahloqiy tushunchalarni rivojlantirish imkoniyati yanada ortadi. Ularning tushunchalar bilan ishlash samaradorligi, amaliy ahamiyati ortib boradi.

Tor pedagogik ma'noda ahloqiy tushunchalarni rivojlantirish jarayoni bu jamiyatning asosiy talablarini aks ettiruvchi ta'lim maqsadlari va vazifalarini amalga oshirishda o'qituvchilar va o'quvchilarning maxsus tashkil etilgan o'zaro ta'siri amaliyoti hisoblanadi [5].

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Tarbiya inson faoliyatining muhim sohasi hisoblanadi. Insonni maxsus tashkil etilgan tarbiyalash zarurati ta'lim jarayonida shaxsning axloqiy fazilatlari shakllanishi, insoniyatning madaniy merosi bilan tanishish, jamiyat talablariga javob beradigan hayotiy ko'nikmalarini tarbiyalash, shaxsning moyilligi, qobiliyatlarini rivojlantirish, jamiyat uchun zarur va foydali, kommunikativ funktsiyani rivojlantirish va shaxsning ijtimoiylashuvi hisoblanadi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, talabalarda ahloqiy tushunchalarni rivojlantirish usullaridan foydalanish uning shaxsiy va ijtimoiy qimmatli faoliyatini tashkil etishga, shaxsiy va jamoaviy muvaffaqiyatga erishish tajribasini shakllantirishga imkon beradi. Tarbiya fanida ahloqiy tushunchalarni rivojlantirish usullarini qo‘llash uchta asosiy funktsiyaga ega:

- 1) madaniy va ijodiy funktsiya (insoniyatning madaniy merosini saqlash, yangi avlodga yetkazish va ko‘paytirish);
- 2) gumanistik funktsiya (bola shaxsining potentsialini rivojlantirish);
- 3) ijtimoiy moslashuv funktsiyasi (o‘quvchini ijtimoiy munosabatlar tizimiga kirishga tayyorlash).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent. 2021 yil
2. Mavlonova A, Normurodova B. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, FAN, 2008-y.
3. Mavlonova R.A., To'rayev O.T., Xasanboyeva O., Xoliqberdiyev K.M. Pedagogika. – Toshkent, O'qituvchi, 1998.
4. Payzibayeva M. Boshlang'ich ta'limda tarbiya fani. Darslik. Namangan. 2022 yil 48-51 bet
5. Mirkosimov M. Maktabni boshqarishning nazariy va pedagogik asoslari. "O'qituvchi", 1996
6. Shodmonova Sh., Tilobova N. "Tarbiyaviy ishlar uslubiyoti" o'quv predmetidan ta'lim texnologiyasi – T.: TDIU, 2006.